

O RELIGIJI, POLITICI I NAUCI U SAVREMENOM BOSANSKO- HERCEGOVAČKOM KONTEKSTU

Dr. Hilmo NEIMARLIJA

RELIGIJSKE INSTITUCIJE U BiH: IZMEĐU SLOBODE NAVIJEŠTAJA I INSTITUCIONALNE SLOBODE

Dr. Alen KRISTIĆ

Sažetak

RELIGIJA I POLITIKA

Na Evangelijsko-teološkom fakultetu Univerziteta u Tbingenu, u organizaciji Zaklade za ekumensku teologiju „Elisabeth i Jürgen Moltmann“, 26. i 27. novembra prošle godine održan je simpozij o temi *ISLAM, RELIGIJA I DRŽAVA*. Sudionici skupa, koji se posebno bavio pitanjima religije i politike u području obrazovanja, bili su, pored profesora Evangelijsko-teološkog fakulteta, prof. dr. Ismet Bušatlić, prof. dr. Enes Karić, dr. Hilmo Neimarlija i mr. Asim Zubčević sa *Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* te religijolog i publicista dr. Alen Kristić iz Sarajeva.

Objavljujemo izlaganja dr. Hilme Neimarlije i dr. Alena Kristića.

RELIGIJSKE INSTITUCIJE U BiH: IZMEĐU SLOBODE NAVIJEŠTAJA I INSTITUCIONALNE SLOBODE¹

Bosna i Hercegovina je u siječnju 2004. dobila novi zakonsko-pravni okvir koji regulira odnos religijskih institucija i države. Načela tog relativno dobrog zakona propagiraju model odvajanja države i religijskih institucija uz suradnju.

No, predmet mog promišljanja neće biti taj zakon. Ja ću se usredotočiti na uzroke nepostojanja političke kulture koja je nužna za provođenja tog zakona. Pri tome ću se ograničiti na uzroke koji su posljedica nezrelosti naših religijskih institucija. Naravno, nezrelost religijskih institucija i države međusobno se hrane, omogućujući religizaciju politike i politizaciju religije.

Naše religijske institucije zakazale su u procesu demokratizacije našeg ratom i tranzicijom traumatiziranog društva, opterećenog dodatno globalizacijom i ekonomskom krizom. Umjesto da prednjače u pozitivnim društvenim procesima, nevoljko potvrđuju ono što su postigli svjetovni akteri, pa čak i kad je riječ o opraštanju i pomirenju, religijskoj zadaći *par excellence*. Značajna su prepreka duhovnoj obnovi politike: prevladavanju novovjekovne nacionalne politike interesa, moći i prestiža u korist politike regionalnog pomirenja, razumijevanja i približavanja.

Sve to uvelike je uvjetovano prošlošću.

Pogled unatrag

Višestoljetni život na opasnim granicama carstava, vjera, ideologija i civilizacija bitno je oblikovao naše religije. Trajna neprijateljska prijetnja bila je uzrok snažne ideologizacije religija. To je, iz katoličke perspektive, bio sukob s islamom, pravoslavljem i komunizmom.

Kršćanstvo i islam se na našim područjima tako uvelike žive običajno-rodovski, neosobno i kolektivistički, naprosto ideološki, bez imperativa opraštanja, pomirenja i dijaloga, a u ratničkom duhu.

Nacionalno, izniklo iz religijskog pripadanja, poprimilo je jednaka obilježja isključivosti i militantnosti.

Tu je korijen religijskog nacionalizma, „istočnog grijeha“ naših religija. Nacija i „nacionalni interesi“ odavno su zauzeli mjesto Boga i vjere. Tome pogoduje i trajna odsutnost moderne u našoj regiji.

¹ * Predavanje je izrečeno na engleskom jeziku tijekom Međunarodnog simpozija „Islam, religija i država“, održanog od 26. do 27. studenog 2011. godine u Tübingenu na Evangeličkom teološkom fakultetu.

Usljed nepostojanja političke slobode naroda i političkih stranaka, što jest bit moderne, religije su, međusobno sukobljene, stoljećima vršile političku zadaću rješavanja nacionalnog pitanja. Svaka je prije svega bila čuvarica nacionalnog identiteta „povjerenog“ joj naroda. U njima je političko trajno imalo primat nad religioznom. Religijski i nacionalni sukobi bili su jedno. Suspenzija autentičnih religijskih poruka, ukoliko štete „nacionalnim interesima“, bila je nešto sasvim normalno.

Posljednji rat uništio je prve slabašne znakove moderne, koju je, uz religije, priječila i monarhistička vladavina i komunistička ideologija. Okrenutost prošlosti i povratak u predmodernu društvo naša je zbilja u svim sferama života, nadasve političkoj i religijskoj. Predmodernom mentalitetu robuju i religijske institucije i politički subjekti.

Kao zatočenici polovične moderne, od moderne prijetrovno uzimamo samo ono što nam odgovara: prava bez odgovornosti. Izvor beznađa u našem tranzicijskom društvu su ideologizirane religijske institucije, gospodarstvo bez solidarnosti i politika bez etike odnosno država s nejakom demokracijom i pravima.

Za to je odgovorna i cinična međunarodna politika. Mirovni sporazum nije kaznio zločinačke politike koje su dovele do rata. Umjesto toga, izjednačio je krivnju zaraćenih strana i ozakonio ratna postignuća: teritorijalne plodove etničkog čišćenja.

BiH danas je nacionalno-religijski duboko podijeljeno društvo. Pristajanje međunarodne politike uz pobjedu moćnijeg ključna je izvanjska prepreka procesima ozdravljenja. Ratni zločinci, mnogi još uvijek slobodni, slave se kao nacionalni heroji.

Umjesto boljom budućnošću, oduševljenje nastalo propašću komunizma i slobodom religijskih institucija okrunjena je ratom.

Prokockana sloboda

Raspad komunizma bio je jedinstvena prilika da naše religijske institucije napuste predmoderni mentalitet, nadasve podaničko služenje svjetovnoj religiji nacionalizma.

U osvit moderne politička pitanja, pa i ono nacionalno, morale su prepustiti političkim strankama i vratiti se svom izvornom religijskom poslanju. Ono ima svoju političku dimenziju, no to nije stranačko-nacionalistička pristranost već suoblikovanje moderne političke kulture. Da su to učinile, potakle bi ozdravljenje regionalne politike i osnažile proces demokratizacije. Bio bi to nenadmašan čin njihova obraćenja. Preobrazba u beskompromisne braniteljice ljudskosti, bez koje se izobličuje svaka nacionalna i religijska pripadnost, od isključivih čuvarica naci-

onalnog identiteta, medija nacionalističke sakralne retorike i sredstva nacionalne mobilizacije.

No, to se nije dogodilo. Povratak religije u javnu sferu bio je daleko snažniji od povratka pojedinaca vjeri. Posvećene isključivo brizi za svoj opstanak, naše su religijske institucije nepovratno prokockale taj trenutak slobode, ustrajavajući u ideologiziranom načinu života.

Umjesto u Bogu, svoju egzistencijalnu sigurnost iznova su potražile u savezu s političkim, ovaj put nacionalističkim moćnicima. Apsolutizirajući institucionalnu slobodu, žrtvovala su slobodu navještanja božanske riječi: sposobnost djelatne solidarnosti sa žrtvama nepravednih društveno-političkih procesa. Svjetovna moć u religijskim institucijama poništava sposobnost za služenje i dijalog.

Umjesto slobodarsko-osobne religijske obnove, naše su religijske institucije izabrale prisilno-kolektivističku obnovu u liku političko-društvenog nagrađivanja i kažnjavanja. To je omogućila sprega duhovne i političke moći.

Želja da religijsku obnovu unaprijed osiguraju i provedu uz pomoć političke moći, naše religijske institucije gurnula je u zagrljaj nacionalističkih fanatika. Tu je korijen njihove odgovornosti za ratove 1990-tih i postratno beznađe. Naivno se povjerovalo da se kroz nacionalnu obnovu može postići zbiljska religiozna obnova.

Da bude gore, u prisilno-kolektivističkoj religijskoj obnovi ustrajalo se i nakon rata. Živimo u društvenom ozračju ekonomsko-političke isplativosti vjere, uz što ide pošast glumljenja vjere. Visok stupanj manifestacija religijskog i katastrofalno društveno stanje dokaz je posvemašnje religijske hipokrizije. Glumljenja vjera lažnost prikriva razmetljivošću i isključivošću. „Višak Boga“ znak je „manjka ljudskosti“. Za razliku od Europe, hrvamo se s fenomenom „pripadanja bez vjere“, a ne „vjere bez pripadanja“. Autentičnih vjernika je malo, a izvanjski religioznih na pretek. Zapletene u đavolji krug bogatstva, ratničkog duha i isključivosti, naše su se religijske institucije svele na puki servis korumpiranih nacionalističko-političkih elita.

U praksi susrećemo rafinirane oblike stapanja religije i politike/države. U dominantno katoličkim i pravoslavnim područjima prevladava služenje Crkve političkim elitama, dok je specifičnost dominantno muslimanskih područja težnja religijske elite da ovlada političkom. Kritičke oporbe tom stapanju u Pravoslavnoj crkvi nema. U Islamskoj zajednici jedva. Jasno se razaznaje u Katoličkoj crkvi. No, riječ je o osobnom svjedočanstvu pojedinaca bez konkretne društvene učinkovitosti.

Dakako, bez katarze i sa sve manje kredibiliteta naše će religijske institucije na koncu kao prezrene sluge biti odgurnute i od političkih elita.

Brojne su manifestacije prisilne religijske obnove koja je više od puke smjene društvenog privilegiranja ateizma u komunističkog doba društvenim privilegiranjem religioznosti.

Prisila, od verbalne preko socijalno-ekonomske do fizičke, razaznaje se u zloupotrebi religijskih simbola, socijalno neosjetljivoj gradnji vjerskih objekata i rezidencija da se utvrdi svjetovna moć i posjed teritorija, zaostalosti religijskih medija, izobličavanju vjerske poduke u školama u palicu dominacije i podjele, bahatim nastupima religijskih poglavara koji javno poriču mogućnost moralnog života za nereligiozne. Dok budu njegovale oportunističko-kolektivističku religioznost, koja odgovara i političkim moćnicima, a ne osobno traganje za vjerom, naše će religijske institucije prijeći prijelaz iz predmoderne u modernu, iako nas već sustižu izazovi postmoderne.

Opiranje jednom kolektivizmu, onom komunističkom, zamijenile su političkim savezništvom s drugim kolektivizmom, onim nacionalističkim. Svejedno što su se nekoć ideološki zagriženi komunisti, progonitelji religije, prometnuli u fanatične nacionaliste i novopečene vjernike. Na izvanjsku promjenu kolektivizma, kao zastave, a ne dubinsku promjenu mentaliteta, religijske su institucije nekritički pristale jer se ni same nisu bile spremne odreći svog kolektivističkog mentaliteta.

Uvjerili smo se da je za Crkvu progon bolji od nasilnog pokroviteljstva. U progonima vjera jača i sazrijeva kao stvar osobnog izbora i svjedočanstva. U dobu nasilnog pokroviteljstva vjera se promiseće u oportunizam i pomodarstvo. Propadajući iznutra, promiseće se u živog mrtvacu.

U krilu naših religijskih institucija zato je sasvim zamro proročki duh. Neporažene od izvanjskog ateizma iz komunističkog doba, gube bitku protiv unutarnjeg ateizma, ateizma pod religioznom krinkom, onog u vlastitom srcu, religije bez Boga. Plaćamo cijenu za ideološko-političko, a ne vjerničko-dijaloško sučeljavanje s komunizmom.

Što učiniti da naše religijske institucije steknu zrelost bez koje je kritičko-konstruktivna suradnja religija i države u duhu odvojenosti nezamisliva?

Priznanje krivnje

Prvi korak prema zrelosti za naše religijske institucije je priznanje konkretnih krivnji za nacionalističko ludilo 1990-tih, ali i za ranije krvave sukobe, iako njihova krivnja nije isključiva.

Samo će im bespoštedna istina prema samima sebi povratiti izgublenu jednostavnost i čestitost.

Umjesto trijumfalističke slike o sebi, u središtu njihove egzistencije moralo bi biti pitanje jesmo li uopće potrebne ako je pored nas bila moguća „Srebrenica“, „Sarajevo“ ili „Vukovar“?

No, niti 15 godina nakon posljednjeg rata u našim religijskim institucijama nema suočavanja i priznanja konkretnih povijesnih krivnji kako je to za svoju Crkvu učinio D. Bonhoeffer u svojoj „Etiци“.

Spoznaja krivnje jedinstven je znak Kristove milosti i početak suoblikovanja Kristu, zapaža D. Bonhoeffer. Dakle, preduvjet ljudske i vjerničke katarze i naših religijskih institucija.

To priznanje krivnje treba se dogoditi bez osvrta na sukrovce, strogo ekskluzivističku, dodaje D. Bonhoeffer. Na tragu autentične religijske logike i za naše religijske institucije važi njegova tvrdnja: „Svaki grijeh nekoga drugoga mogu opravdati, samo moj vlastiti grijeh ostaje krivnja koju ja nikada ne mogu opravdati.“

No, naše religijske institucije tvrdoglavo izbjegavaju priznanje konkretnih krivnji uz ispriku da bi to bilo moralno degradiranje i da se one nisu mogle otvoreno suprotstaviti zločinačkim političkim silama jer bi ugrozile svoj institucionalni opstanak. Tu ispriku D. Bonhoeffer proglašava vrhunskim bezboštvom: „Onaj tko guši ili upropaštava priznanje krivnje od strane Crkve, taj čak postaje na beznadežan način kriv prema Kristu.“ Dakle, bijeg od priznanja konkretnih krivnji protjeruje božanski Duh iz naših religijskih institucija.

Vlastita katarza religijskih institucija priznanjem konkretnih krivnji – za bezbožnost mase, za otpad vlasti od Boga i za smrt vlastitog odgovornog djelovanja – bio bi nenadmašan doprinos katarzi našeg društva i uspostavi nove političke kulture.

Treba stati u kraj snu o vlastitoj nedužnosti i etičkoj suspenziji vjere!

Bijeg od priznanja krivnji odaje da naše religijske institucije boluju od apatije teološkog idealizma odnosno zapletene su u načelno-apstraktan govor.

Taj je govor plod rastrganosti naših religijskih institucija između etičke konkretnosti božanske objave, opasne za svaki oblik neljudskosti, i zločinačkih političkih sila nacionalističkog usmjerenja, koje se u narodu žele legitimirati pomoću religijskih institucija.

Naše su religijske institucije nerijetko pred mučnim izborom: *Pobijediti strah od moguće institucionalne propasti i dosljedno se oduprijeti zločinačkim političkim silama?* ili *Osigurati sebi vrhunsku političko-ekonomsku moć pragmatičnim izručenjem tim silama?* Bez snage da otvoreno izaberu bogatstvo ili Boga, pokušavaju uzalud služiti dvojici gospodara, i

Bogu i bogatstvu. To i jest uzrok smrti njihovog odgovornog djelovanja.

Prividni izlaz iz tog mučnog izbora naše religijske institucije uvijek iznova pronalaze u naviještanju općenitih istina, mrtvih idola zbiljske istine, koje su idealan zaklon za zločince.

Tako je bilo i u predvečerje posljednjeg rata. Umjesto govora etičke konkretnosti božanske objave, naše su religijske institucije izabrale apstraktno-načelni govor političke korektnosti. Univerzalna načela Evanđelja i Kur'ana služe partikularnim nacionalističkim, nerijetko zločinačkim ciljevima.

Naše religijske institucije učvrstile su institucionalnu sigurnost, ali izgubile slobodu i sposobnost navještaja uvijek konkretne i povijesne božanske riječi. Stravična je cijena koja je za to plaćena!

Posljedica načelno-apstraktnog govora religijskih institucija u predvečerje posljednjeg rata, ali i ranije, užasavajuća je konkretnost žrtava tog rata. Te žrtve metaforički simboliziraju, kao naš domaći «šok kontingencije», imena tri grada: Vukovara, Srebrenice i Sarajeva.

Kao zahtjev autentične prakse i govora religijskih institucija pod hitno trebamo katoličku, pravoslavnu i islamsku teologije „nakon Srebrenice“.

Praksa i govor religijskih institucija morao bi se oblikovati pred licem i nijemim krikovima žrtava posljednjeg rata, i to prvenstveno onih koje su stradale uslijed njihova zakazanja odnosno od ruke zločinaca koji su se zaklanjali iza njih.

No, arogancija i trijumfalizam naših religijskih institucija odaje da one još uvijek nisu potresene tim žrtvama. Slično političarima, za njih ne postoje žrtve drugih, a vlastite uvećavaju i «unovčuju».

Što bi moglo potaknuti naše religijske institucije da se od načelnog probiju ka konkretnom, od frazeologije ka zbiljskom, od političke korektnosti ka etičkoj konkretnosti božanske objave?

Perspektiva sirotinje

Iznova nam je od pomoći život D. Bonhoeffera. Etičku konkretnost božanske objave Bonhoeffer spoznaje kad zakorači u konkretni i zbiljski svijet i kad ga nauči prosuđivati odozdo, iz perspektive izrabljenih i prezrenih. Da bi se oslobodile načelno-apstraktnog govora, i naše religijske institucije moraju se odvažiti na promjenu mjesta na kojem stoje i s kojeg procjenjuju svijet. To mora biti mjesto među žrtvama nepravednih političko-ekonomskih sila.

Samo će sučeljene s konkretnim licima patnika postati svjesne i potresene bezbožnošću i neljudskošću svog načelno-apstraktnog govora i neodgovornog djelovanja. Jedino se iz perspektive patnika i si-

rotinje može spoznati i praktcirati etička konkretnog božanske objave. Bog se i prema kršćanskoj i prema islamskoj tradiciji identificira sa siromašnima. Perspektiva siromašnih je božanska perspektiva. To bi morala biti i perspektiva naših religijskih institucija!

„Crkva je samo onda Crkva kad postoji za druge“ - ta Bonhoefferova tvrdnja vrijedi i za naše religijske institucije! Bez služenja i oslobađanja patnika, za sljepljenje žudnjom za vladanjem one će biti grobnice Boga a ne mjesto s kojeg Bog progovara u svijetu!

Na tragu J. Sobrina, zaključiti je da izvan sirotinje nema spasenja niti za naše religijske institucije!

Konkretni doprinosi

Tek će katarza putem priznanja konkretnih krivnji i usvajanjem perspektive sirotinje, naše religijske institucije osposobiti da doprinesu oblikovanju nove političke kulture koja je uvjet funkcioniranja na početku spomenutog zakonsko-pravnog okvira koji regulira odnos religijskih institucija i države. Zaključujući, navest ću neke od mogućih doprinosa:

- Kao rezervoari narodnog pamćenja, naše su religijske institucije pozvane pokrenuti proces čišćenja memorije putem priznavanja krivnje i traženja oprosta za zlo naneseo drugima. Selektivno pamćenje i uvećanje tuđeg zla nepresušni je izvor političke instrumentalizacije, poziva na osvetu i buđenje starih mržnji.

- Bez procesa nutarnje demokratizacije naše religijske institucije ne mogu biti kritičke institucije slobode u društvu. Nutarnja demokratizacija religijskih institucija pogodovala bi prevladavanju našeg konzervativnog i zapuštenog političkog mentaliteta, kojemu korijen i jest u stoljetnom monopolu religijskih institucija nad političkim. Uz to, demokratizaci-

ja religijskih institucija pospješila bi i ozdravljenje teologije od njezine bezočnosti, sljepoće pred društvenom zbiljom. Siti smo crkvenjačke i dvorske teologije koja u konačnici služi zlu. Potrebna nam je proročka teologija koja će zlo odvažno i konkretno imenovati. Svako zlo ima svoju adresu!

- Kao braniteljice ljudskosti, naše religijske institucije bi mogle postati učiteljice odgovornog pripadanja nacionalnim i religijskim grupama. Odsutnost odgovornog pripadanja u korijenu je većine naših problema. Moramo naučiti pripadati odraslo i zrelo, s kritičko-slobodarskim odmakom, a ne infantilno i ovisnički, gubeći osobnu odgovornost posvemašnjim utapanjem u grupi. Temelj naše egzistencijalne sigurnosti ne smije biti nacionalno-religijska grupa, već Bog. Logika čopora izvor je naše propasti i uniženja na bestijalnu razinu.

- Nijemost naših religijskih institucija pred rastućom socijalnom nepravdom mora zamijeniti proročka borba za socijalnu pravdu. Uz psihičku, ekonomska sloboda je preduvjet političke. No, ta će borba biti autentična ako religijske institucije karitativni angažman povežu s proročkim raskrinkavanjem struktura koje stvaraju sirotinju, i to s uvijek otvorenim pitanjem jesu li i u kojoj mjeri one same značajan kotač u izrabljivačkim strukturama.

Zaključak

Životni dijelovi naših religijskih zajednica, autentični vjernici angažirani u nevladinom sektoru, humanistički orijentirani ljudi posvećeni općem dobru, to su nositelji nade da će se katarza religijskih institucija i našeg društva dogoditi.

Kroz njih djeluje božanski Duh koji puše gdje hoće!

Summary

الموجز

RELIGION AND POLITICS

الدين والسياسة

A symposium with the topic: *ISLAM, RELIGION AND STATE* took place at the Evangelical-theological faculty of Tübingen University on 26th and 27th November last year. Participants of the gathering who take special interest in issues of religion and politics in the field of education, besides professors of Evangelical-theological faculty, were Dr. Ismet Busatlic, Dr. Enes Karic, Dr. Hilmo Neimarlija and M.A. Asim Zubcevic of the Faculty of Islamic studies of Sarajevo University and religious scholar and publicist Dr. Alen Kristic also from Sarajevo.

In this article we are bringing the lectures of Dr. Hilmo Neimarlija and Dr. Alen Kristic.

شهدت كلية اللاهوت الإغريقية بجامعة توبنغن يومي ٢٦ و ٢٧ من نوفمبر من العام الماضي انعقاد ندوة حول «الإسلام والدين والدولة». تم التركيز في هذا اللقاء بشكل خاص على مسائل الدين والسياسة في مجال التعليم. وشارك في هذه الندوة، إلى جانب أساتذة كلية اللاهوت الإغريقية، كل من الأستاذ الدكتور عصمت بوشاتليتتش، والأستاذ الدكتور أنس كاريتتش، والدكتور حيلمو نيمارليا، والأستاذ عاصم زوبتشيفيتتش. من كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو، والدكتور ألن كريستيتتش، الخبير والكاتب في العلوم الدينية. وننشر هنا بحث كل من حيلمو نيمارليا وألن كريستيتتش.